

زنان و زندگی شهری

کتاب ششم: زنان و سرمایه اجتماعی

www.ketab.ir

سرشناسه	باستانی، سوسن، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	زنان و سرمایه اجتماعی / مولف سوسن باستانی، همکاران تألیف افسانه کمالی... [و دیگران]؛ [برای] ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار.
مشخصات نشر	تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۸: ۲۳۷ ص: مصور(بخشی رنگی)، جدول(بخشی رنگی)، نمودار(بخشی رنگی).
فروست	زنان و زندگی شهری: کتاب ششم.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰-۸۸-۸:
وضعیت فهرست نویسی	فیا:
یادداشت	همکاران تألیف افسانه کمالی، مرضیه موسوی، میرطاهر موسوی، ملیحه شیانی.
موضوع	زنان - ایران - تهران - وضع اجتماعی - نمونه پژوهی
موضوع	زندگی شهری - ایران - تهران - نمونه پژوهی
شناسه افزوده	کمالی، افسانه، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده	ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار
شناسه افزوده	شهرداری تهران. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران
رده بندی دکنگره	ت: ۱۳۹۴ ق: ۹/۲ HQ ۱۷۳۵
رده بندی دیس	۳۰۵/۴۰۰۵۱۰۲۰۲
شماره کتابشناسی	۳۸۰۰۷۱: ی



ستاد توانمندسازی



مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

زنان و زندگی شهری؛ کتاب ششم: زنان و سرمایه اجتماعی

مؤلف: دکتر سوسن باستانی

ناظر علمی: دکتر محمدامین قانع راد

همکاران تألیف: دکتر افسانه کمالی، دکتر مرضیه موسوی، دکتر میرطاهر موسوی و دکتر ملیحه شیانی

ویراستاری علمی: دکتر سوسن باستانی

صفحه‌آرایی: اکرم رحیمی

طراحی جلد: یعقوب قاسمی

نوبت چاپ: اول - سال ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: موسسه نشر شهر

بها: ۹۵۰۰۰ ریال

ناشر: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰-۸۸-۸

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نظرات مطرح شده در این کتاب الزاما بیانگر خطی مشی ها و رویکردهای شهرداری

تهران نیست و مسئولیت محتوای مطالب بر عهده نویسندگان محترم است.

نشانی: خیابان شریعتی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲

تلفن: ۲۲۳۹۲۰۸۰-۸۳

http://rpc.tehran.ir

کدپستی: ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱

info@rpc.tehran.ir

سخن نخست

شهر، تاریک‌اندیشه، دانش و فن‌آوری جوامع بشری است که در زمان و مکان‌های مختلف جلوه می‌نماید. از سوی دیگر مکانیزم‌ها و جریان‌های تمدنی حاکم بر سطوح ملی، منطقه و بین‌المللی به طور مستمر شهرها را تحت تأثیر قرار داده و دچار تحول می‌کند. لذا رابطه تنگاتنگ و متقابل میان فرهنگ‌ها، نگرش‌های توسعه‌فضایی، اجتماعی و اقتصادی شهرها وجود دارد. در چارچوب این تجلیات و روابط، شهر تهران نیز در دهه‌های اخیر متناسب با دیدگاه‌ها و روش‌های حاکم بر آن تحت تأثیر نگرش‌های نوین، که همان طرح‌های دانش‌بنیان قرار گرفته است.

رویکرد بسیاری از این تعاملات برگرفته از نگاه‌های انسانی و حفظ کرامت افراد بوده است. به ویژه مسائل زنان و کودکان و ارتقا هویت و تأمین نیازهای آنها از جمله موضوعاتی است که با محوریت دانش و نگاه‌های ژرف‌نگر ملاحظه شده است. لذا این نگاه‌های فرهنگی و اجتماعی و تمرکز بر فرایندهای حکمروایی محلی مبتنی بر مشارکت شهروندان (به خصوص زنان) در متن تعداد زیادی از برنامه‌ها و طرح‌های شهری دیده می‌شود. بدین لحاظ روند باز تولید و باز مهندسی برنامه‌ها و فعالیت‌ها (شهر پایدار و پویا) ایجاب می‌کند، این تفکر مبنای امور قرار گیرد و به عبارت روشن‌تر زیست پذیر شدن شهر، مستلزم حمایت و توجه به چنین طرح‌ها و پژوهش‌های نوآورانه‌ای است که در بخش‌ها و عرصه‌های مختلف مدیریت شهری (شهرداری) تبیین و سپس به اجرا درمی‌آید.

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران با تأکید بر چنین سیاست‌ها و دیدگاه‌های به حمایت همه جانبه و فراگیر از کلیه طرح‌ها و مطالعاتی پرداخته که دستاوردهای آنها در روند زندگی

شهری نقش حیاتی داشته و بر فعالیت‌های شهرداری نیز به خصوص در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی بسیار تأثیرگذار بوده است. بر این اساس توجه به نقش حساس زنان در ارتباط با بخش‌ها و مناسبات مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فضایی شهر یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که مورد توجه جدی مرکز قرار گرفته و به منظور حل مسائل زنان و پاسخ به مطالبات آنها در سطوح مختلف شهری اقدام به حمایت از برنامه‌ها علمی و پژوهشی در این زمینه نموده است تا با ارائه راهکارهای مناسب بخشی از دغدغه‌های این قشر کاهش یابد.

مجموعه «زنان و زندگی شهری» به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار شهرداری تهران در نشر جمعی از صاحب‌نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری با هدف توانمندسازی زنان در شهرداری تهران تدوین شده است. این مجموعه ارزشمند و ماندگار در «ششمین جشنواره بین‌المللی برتر» های پژوهش و نوآوری مدیریت شهری با رویکرد اجرایی شدن پروژه‌های دانش‌محور، به عنوان برگزیده شد و با دریافت جایزه ویژه این جشنواره مورد قدردانی قرار گرفت. امید است نتایج این طرح نیز مورد استفاده محققان، صاحب‌نظران و مسئولان اجرایی شهرداری قرار گیرد.

در پایان ضمن قدردانی از همه دست‌اندرکاران این پژوهش، به ویژه سرکار خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر علا رضا غفاری دبیر علمی، آقای دکتر محمدامین قانع‌راد ناظر علمی و آقای دکتر مهدی کرمی دبیر اجرایی طرح، آرزوی توفیق روزافزون برای همه کسانی که در تهیه این آثار علمی و پژوهشی نقش داشته‌اند، آرزو می‌نمایم.

بایک نگاهداری

رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

پیشگفتار رئیس شورای سیاست‌گذاری

تغییر رویکرد شهرداری از نهادی خدماتی به نهادی اجتماعی مستلزم تعریف و پیاده‌سازی اقدامات جدید و نوآورانه در تمامی واحدهای ستادی، مناطق و سازمان‌های وابسته به شهرداری بوده است. اصولاً پیش بردن کارهای جدید و نوآورانه در حوزه‌های فنی و عمرانی با چنین اقداماتی در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی به ویژه از حیث نحوه تأمین و به کارگیری ابزارهای مورد نیاز تفاوت جدی دارند. در پروژه‌های عمرانی و عمرانیات، صرفاً اخذ ایزاری و دانشی را با پرداخت هزینه‌های مربوط به آن می‌توان از مجاری شناخته شده در داخل کشور تأمین نمود؛ اما در پروژه‌های اجتماعی و فرهنگی موفقیت هر اقدام مستلزم پرورش و آموزش نیروی انسانی مورد نیاز به عنوان اصلی‌ترین ابزار پیاده‌سازی موفق چنین برنامه‌هایی است. این چیزی نیست که بتوان آن را با سرعت و بدون داشتن پشتوانه علمی لازم و مجاهدت خستگی‌ناپذیر پیش برد.

ضمن آن‌که در نهایت نیز نتایج پروژه‌های اجتماعی و فرهنگی، برخلاف پروژه‌های فنی و عمرانی که معمولاً بخشی جزئی از حیات روزمره شهروندان بر روی سطح آن‌ها جریان می‌یابد، بر کل روند حیات ایشان تأثیر می‌گذارد. این موضوع به شکل مضاعفی بر حساسیت و نیز دشواری‌های پیش روی اقدامات و برنامه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌افزاید. حال در درون خود این حوزه، با توجه به دغدغه‌ها و ملاحظات مختلف، ورود به بخش‌های مرتبط با مسائل زنان به مراتب از حساسیت و دشواری بیشتری برخوردار است.

از این رو و به منظور رصد مداوم دستاوردهای اجرایی و نیز استوار ساختن برنامه‌ریزی‌های مورد نیاز بر مبنای مطالبات و مطلوبیت‌های بانوان شهروند، برنامه علمی و پژوهشی جامعی با

عنوان «زنان و زندگی شهری» از سال ۱۳۹۰ آغاز شد که در قالب آن با همکاری اساتید برجسته حوزه‌های مختلف علمی و نیز کارشناسان و مدیران خبره شهرداری تهران، اقدام به تدوین بسته‌های سیاستی و ارائه الگوهای برنامه‌ریزی در محورهای مختلف مرتبط با مسائل زنان در شهر تهران شده است. علی‌رغم تمرکز این برنامه مطالعاتی بر مسائل شهر تهران، نتایج آن از قابلیت و بضاعت بالایی برای بهره‌برداری از سوی دست‌اندرکاران مدیریت شهری در سایر مناطق کشور به ویژه کلان‌شهرها که به نوعی در بسیاری از مسائل و چالش‌ها با شهر تهران دارای شباهت‌های فراوانی هستند، برخوردار است.

یکی از نقاط قوت اصلی این طرح نوآوری قابل توجه آن، چه به لحاظ روش‌ها و رویکردهای اجرایی و چه به لحاظ نحوه ارائه دستاوردهای مطالعاتی است. در عین حال دستیابی به نتایج اثربخش و کارآمد مدیچن، مسأله نقد و ارزیابی ماحصل مطالعات مذکور در مجامع علمی و از سوی کارشناسان خبره و اساتید صاحب‌منظر در حوزه‌های مرتبط است. موجب افتخار و سپاس فراوان خواهد بود که چنین نقدها سازنده‌ای در اختیار دست‌اندرکاران برنامه علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری قرار گیرد. در پایان این تمامی اساتید معزز، مدیران و کارشناسان محترمی که در اجرای این طرح مشارکت داشته‌اند، قدردانی و تشکر و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال مسئلت دارم.

زهرا سادات میر

رئیس شورای سیاست‌گذاری

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر علمی

شواهد تاریخی و اجتماعی نشان از این واقعیت دارند که در سیر تطور جوامع انسانی زندگی و حیات شهری موجد بهر شهر ظهور وجوه و ویژگی های تازه ای در زندگی و مناسبات اجتماعی بوده است به گونه ای که اندیشمندان و جامعه شناسان شهری، شهرهای مدرن و کلان شهرها را به مثابه مکان های شکل گیری به "خود" و "جامعه" دانسته اند. آنها بر این باورند که بخش محدودی از موجودیت انسانی و اجتماعی کنشگران اجتماعی در بدو تولد شکل می گیرد و عمده آن در جریان و فرایند همزیستی و زندگی در فضای عرصه های اجتماعی عمومی که مدنیت و شهرها به نوعی با آنها تعریف می شوند تولید و با تولید می شود. فضایی که به تدریج توانسته وجه مدنی پیدا کند و زاینده شهروند و شهروندی باشد.

به هر حال تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فرایند در حیات و مناسبات کلان-شهرها، زندگی شهری را وارد حال و هوای تازه های برای احاد شهرت یافته کرده است. چرا که شهر در مقام مصنوعی اجتماعی و فرهنگی پیوسته تغییرات تازه ای را از حیث ساختار و کارکردی تجربه می کند که جلوه ای از این تغییر را می توان در گذار از شهر تولیدی به شهر مصرفی و مکانی که در آن عرضه خدمات و تفریح به اوج خود می رسد دید. امری که حضور زنان در عرصه عمومی را متفاوت با گذشته ساخته است چرا که به میزانی که شهرها از شهر تولیدی به شهر مصرفی و خدماتی میل می کنند امر زنانه شدن شهر و ورود زنان به عرصه ها و فضاهای عمومی شهری قوت و گستره بیشتری پیدا می کند. حضوری که خود مختصات کالبدی، کارکردی و ارتباطی تازه ای را در بافت و حیات شهری در پی دارد.

افزون بر این افزایش سطح تحصیلات و توانمندی حرفه‌ای، تغییر در نظام انتظارات، تحولات هویتی، شکل‌گیری سبک‌های تازه، تغییر در ساختار خانواده، افزایش خانواده‌های تک‌والد، زنان سرپرست خانوار، افزایش سن مجرد، ظهور آسیب‌های اجتماعی نو و تازه و ... سازمان مدیریت شهری را نیازمند سامان‌دهی سیاست‌ها، رویه‌ها و هنجارهای جدید نموده است. سیاست‌ها و هنجارهای تازه‌ای که فراتر از رویه‌ها و هنجارهای سنتی قرار می‌گیرند، سیاست شهری که توأمان باید مبین فراهم‌سازی فرصت‌های مناسب‌تر و برابر برای دسترسی شهروندان به فضاهای عمومی و بری از اضطراب، بازار کار، برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی و فراغت، حمل و نقل عمومی، قدرت انتخاب، برخورداری از شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌های حرفه‌ای و صنفی، تعاملات مناسب، غنی نسلی، صنفی و ایجاد احساس تعلق محلی و شهری در بین شهروندان باشند. شهر به مثابه پرمعنا ترین اژانس جامعه‌پذیری برای نسل جدید و سهمی که زنان در این فضا دارند و مهم‌تر سهم بیش‌تر زنان در بهره‌گیری از خدمات عمومی شهری به دلیل ورود بیشتر و گسترده‌تر زنان در ارائه خدمات جدید برای کودکان و سالمندان و دیگر گروه‌های خاص امروزه توجه به مقوله زنان و زندگی شهر را به بحث مهم از حیث نظری و سیاستی تبدیل کرده است.

از طرفی سیاست شهری که با الزام‌های تازه مربوط به حیات مدنی سازگاری لازم را داشته باشد نیازمند سازمان‌دهی مناسب فضاهای عمومی شهری و فراهم ساختن امکان بهره‌برداری چندگانه از آن است که نه تنها موجب رونق شهری و روان‌سازی آن، بلکه مقوی مشارکت فعال شهروندان و شهروندی فعال و مسئولانه خواهد شد که پیامدهای قابل ملاحظه‌ای را در حوزه‌های سلامت اجتماعی شهری و محیط‌زیست شهری را نیز در پی خواهد داشت. نهاد شهرداری به مثابه نهادی اجتماعی که مدیریت شهر و ارائه تسهیلات و خدمات شهری را عهده‌دار است؛ در مواجهه با مسائل تازه و جدید، خود را ملزم به بازنگری در ساختارها و رویه‌ها می‌داند تا بتواند از این طریق به نسبتی منطقی و کارآتر در قبال مسائل مطروحه دست پیدا کند.

به هر حال با توجه به وظایف، مسئولیت‌ها و تعهدات جدیدی که متوجه زنان در حیات و مناسبات شهری است و نیز قابلیت‌ها و جهت‌گیری‌هایی که آنان نسبت به مسائل حوزه سلامت اجتماعی، محیط‌زیست و امنیت اجتماعی شهری دارند؛ مشارکت فعال ایشان را در بخش‌های مختلف فرایند مدیریت شهری ضرورتی اساسی می‌سازد که تحقق این مهم در درجه نخست نیازمند طرح و واکاوی مناسبی از چگونگی حضور، تعامل، ارتباط و سهم زنان در مناسبات و حیات شهری است تا امکانات، مضایق، قوت‌ها و ضعف‌های موجود مشخص شوند.

این مجرای که به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان شهرداری تهران و تلاش صاحب نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری سامان پیدا کرده در نظر داشته است تا از پنجره زنان و زندگی شهری؛ به هم و نقش زنان در زندگی شهری کلان شهر تهران را، با تمرکز بر حوزه‌های زنان و فضاها، عمر شهری، فرهنگ شهری، حقوق شهروندی و مدیریت شهری، سرمایه اجتماعی، سلامت و محیط‌زیست، اقتصاد شهری و امنیت و مسائل اجتماعی در ابعاد مفهومی، نظری و سیاستی مورد توجه و بررسی قرار دهد. بی تردید تغییرات فزاینده و پیوسته‌ای که کلان شهر تهران در حیات شهری خود تجربه می‌کند و نیز در پرتو رویکردها و گفتمان‌های تازه‌تری که در حوزه مطالعات شهری طرح و تعریف می‌شوند؛ واکاوی، اعتنا و ورود به عرصه‌های تازه‌تر و نیز ارزیابی سیاست‌ها و فعالیت‌های انجام شده در حوزه مدیریت شهری را نیز برای این مجموعه طلب می‌کند که می‌تواند به غنای نوشته‌های نظری و سیاستی این حوزه، که شاید در قیاس با حوزه‌های دیگر از فقر و کاستی‌های بیشتری برخوردار است، کمک کند.

غلامرضا غفاری

دبیر علمی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر اجرایی

برنامه پژوهش زنان و زندگی شهری توسط ستاد توانمندسازی زنان و معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهری شهرداری تهران و با همکاری دانشگاه‌ها و نهادهای علمی دولتی و غیردولتی طی سال‌های ۹۰ تا ۹۲ برگزار شد. هدف این برنامه ارائه‌ی دستاوردهای علمی و پژوهشی دانشگاهی در کنار ارزیابی برنامه‌ها و فعالیت‌ها، مجریان و مدیران امور شهری در چارچوبی چند رشته‌ای و از منظر صاحب‌نظران حوزه‌ها و رشته‌های مسوع علمی بوده است تا بستری عالمانه و در عین حال واقع‌بینانه برای برنامه‌ریزی و اقدام مناسب در حوزه زنان، شهرداری تهران فراهم گردد.

دلایل توجیهی و شرح روند اجرایی این برنامه در قالب مجلدی مستقل در مجموعه کتاب زنان و زندگی شهری آورده شده است که خوانندگان محترم و علاقمند می‌توانند جهت آشنایی با جزئیات مرتبط با برنامه مذکور به آن مراجعه نمایند. در عین حال ضروری است در این جا از زحمات اساتید محترم و معزز فعال در این برنامه پژوهشی و نیز تلاش‌های کادری اجرایی آن در حد ذکر نام ایشان قدردانی به عمل آید. خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس محترم شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر غلامرضا غفاری دبیر علمی و آقای دکتر محمدامین قانعی راد مشاور عالی طرح در طول انجام آن زحمات فراوانی را متقبل شده‌اند.

اعضای کمیته علمی که همزمان مدیریت کارگروه‌های تخصصی برنامه را نیز بر عهده داشته‌اند شامل خانم دکتر شیرین احمدنیا، آقای دکتر حسین ایمانی جاجرمی، خانم دکتر سوسن باستانی، خانم دکتر پروین پرتوی، آقای دکتر سیدحسین سراج زاده، آقای دکتر علی اصغر سعیدی و آقای دکتر سعید معیدفر، سهم زیادی در پیشبرد موفقیت‌آمیز این طرح داشته‌اند. همچنین اعضای کارگروه‌های تخصصی که مسئولیت تدوین مقالات موضوعی را عهده‌دار بوده‌اند به ترتیب الفبا

عبارتند از: آقایان و خانم‌ها دکتر سید احمد فیروزآبادی، دکتر صدیقه ببران، دکتر ناصرالدین غراب، دکتر فاطمه جواهری، دکتر میترا حبیبی، دکتر سیدحسن حسینی، دکتر شکوه دیباجی فروشانی، دکتر محمدسعید ذکایی، دکتر حسن رفیعی، دکتر امید زمانی، دکتر سمیه سادات شفیع، دکتر عالیہ شکرپیگی، دکتر علی شکوری، دکتر مهشید شکوهی، دکتر پویا علاءالدینی، دکتر نعمت‌الله فاضلی، دکتر مریم قاضی نژاد، دکتر فریبا قرائی، دکتر افسانه کمالی، دکتر مسعود کوثری، دکتر مرضیه موسوی، دکتر میرطاهر موسوی، دکتر امیرھوشنگ مهریار و دکتر سید محمود نجاتی حبیبی.

کمیته اجرایی برنامه متشکل از خانم الهام منصوری (مسئول دبیرخانه)، خانم الهه عطایی و خانم فاطمه تنهایی بوده است. همچنین خانم لیلی ضیا مجیدی، خانم مریم مردانی و آقای مصطفی عزیززاده به ترتیب به عنوان کارشناس روابط عمومی، حروفچین و گرافیکست با دبیرخانه همکاری داشته‌اند. خانم منیرہ فیروزفر مدیر محترم ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار نیز در حین برگزاری صاحب‌نیاز کمیته اجرایی بوده‌اند. علاوه بر این در اجرای چنین طرحی مطمئناً جمع کثیری از نیروهای داوطلبی و پشتیبانی نیز فعالیت داشته‌اند که هرچند امکان نام بردن از یکایک آن‌ها وجود ندارد، اما در اینجا از زحمات و تلاش‌های ایشان تقدیر و تشکر می‌شود. امید است آنچه به عنوان ماحصل این اقدامات را تیار فعالان حوزه مدیریت شهری و نیز جامعه علمی کشور قرار گرفته است، زمینه‌ساز ارتقاء کارهای علمی برنامه‌ها و راهبردهای اجرایی مرتبط با رسیدگی به مسائل و چالش‌های پیش روی آحاد جامعه و به ویژه زنان، در عرصه‌های مختلف باشد.

مهدی کرمانی

دبیر اجرایی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۷.....	مقدمه
۲۱.....	زنان و سرمایه اجتماعی: مروری بر مفاهیم، سرمایه اجتماعی با لنزی جنسیتی
۶۹.....	سرمایه اجتماعی خانواده: چارچوبی برای تحلیل وضع زنان شهر تهران
۱۱۹.....	بررسی تحلیلی-تطبیقی سرمایه اجتماعی زنان در سطح محلات شهر تهران
۱۷۵.....	بررسی سرمایه اجتماعی زنان در کلان‌شهر تهران
۲۱۳.....	سرمایه اجتماعی زنان، مدیریت شهری و سیاست‌گذاری اجتماعی

مقدمه

امروزه بحث سرمایه اجتماعی نه تنها به دلیل تغییراتی که در حوزه زندگی اجتماعی و رفاه و بهزیستی افراد فراهم می‌کند اهمیت دارد بلکه به دلیل سهم و نقشی که در سیاستگذاری‌های اجتماعی و ارائه خدمات به شهروندان می‌تواند ایفاء کند مورد توجه است. شهروندان می‌توانند از طریق غنی‌سازی تعادل مدنی اجتماعی و درگیر شدن در اشکال متفاوت همکاری برای دستیابی به اهداف مشترک، ضمن بهبود کیفیت زندگی شهری، سیاستگذاری، برنامه ریزی و مدیریت شهری را کارا تر کنند.

سرمایه اجتماعی عرف تعاملات بین فردی، بین گروهی، بین افراد و گروه‌ها و بین نهادها است. این مفهوم با اقبال گسترده‌ی اصحاب علوم اجتماعی، به‌ویژه در حوزه سیاستگذاری اجتماعی شهری، مواجه شده است و با کاربرست در حوزه‌های مختلف در جهات متنوعی بسط و توسعه پیدا کرده است.

علی‌رغم پتانسیل موجود در سرمایه اجتماعی، توجه چندانی به نقش جنسیت و به ویژه زنان در خلق و حفظ سرمایه اجتماعی نشده است. زنان بطور گسترده در کارهای داوطلبانه و اجتماعی چون خیریه‌ها، مراکز مذهبی، گروه‌های خویشاوندی، محلات و باشگاه‌ها فعال هستند. زنان غالباً قوی‌ترین پیوندهای محلی و خویشاوندی را دارند. آنها در شبکه‌هایشان در روابط حمایتی بده‌بستانی درگیر می‌شوند و غالباً از حامیان فعالیت‌های اجتماعی و مشارکت‌کنندگان در اشکال محلی زندگی انجمنی محسوب می‌شوند. زنان غالباً در قلب حمایت‌های داوطلبانه در

زمینه بهداشت، آموزش یا برنامه های غذایی، نگهداری کودکان و.... قرار دارند. اینگونه از فعالیتها، جدای از دستاوردی که برای کیفیت زندگی اجتماعی دارند، فعالیت هایی هستند که توسط نهادهای دولتی پوشش داده نمی شوند و جمع های غیر رسمی می توانند این نیازها را برآورده سازند.

در رویکرد سرمایه اجتماعی تمرکز تا حد زیادی بر روابط اجتماعی و پیوندهای بین شهروندان است. به همین علت امکان ورود بحث زنان را در بحث های مشارکت و شهروندی فراهم می سازد. سیاستگذارانی که هدفشان تولید و افزایش سرمایه اجتماعی است باید از شیوه خاصی که زنان سرمایه اجتماعی شان را تولید و استفاده می کنند آگاه باشند.

در ادبیات سرمایه اجتماعی نوعی غفلت و کورجنسیتی وجود دارد و توجه اندکی به مسائل جنسیتی داشته اند. نگاه کردن به سرمایه اجتماعی با یک لنز جنسیتی می تواند به پربارتر شدن بحث سرمایه اجتماعی زنان بیان آید. تحلیل جنسیتی از سرمایه اجتماعی سوالاتی را در خصوص توزیع سرمایه اجتماعی، تفاوت ها در صیغهت سرمایه اجتماعی و شیوه استفاده از سرمایه اجتماعی مطرح می سازد. مقایسه بین میزان انواع سرمایه اجتماعی در دسترس زنان می تواند نابرابری در دسترسی به سرمایه اجتماعی و بازگشتی هایی که از فعالیت هایی که آن را تولید می کند، روشن کند.

با استفاده از لنز جنسیتی روشن می شود که سرمایه اجتماعی با نابرابری ها و سلسله مراتب جنسیتی عجین و درهم تنیده است. برای مثال تصمیم گیری درباره اینکه چطور و کجا مشارکت صورت گیرد، وابسته به منابعی است که فرد در اختیار دارد و نیز زمانی که برای اختصاص دادن به فعالیت های مشارکتی در دسترس فرد است. منابع و زمان در دسترس زنان دو مورد از راههای بسیاری است که به واسطه نقش های اجتماعی، طبیعت انباشت سرمایه اجتماعی و استفاده از آن را شکل می دهند. الگوهای جنسیتی اشتغال، تقاضا برای ترکیب مسئولیت های کار و خانه، و فقدان منابع مالی و تماس با نهادها و مراکز مدنی رسمی و غیر رسمی، بر میزان و نوع سرمایه اجتماعی زنان تاثیر می گذارد.

مقابلا رویکرد سرمایه اجتماعی نیز دستاوردهایی برای بحث جنسیت و مشارکت مدنی به همراه خواهد داشت و نباید قابلیت های عملی نظریه سرمایه اجتماعی برای جنسیت و مشارکت مدنی را نادیده گرفت. قابلیت که ویوین لاندز^۱ "وابستگی طبیعی" بین جنسیت و سرمایه اجتماعی نامیده است. این وابستگی هم معرفت شناختی و هم تجربی است. در سطح معرفت شناختی، رویکرد سرمایه اجتماعی با تمرکز بر روابط اجتماعی و پیوندهای بین شهروندان، از در نظر گرفتن آنان به عنوان فردیت های متمایز جلوگیری می کند. در سطح تجربی، سرمایه اجتماعی موجب توجه به زمینه های مشارکت رسمی و غیر رسمی شده و کمک می کند نور تازه ای به الگوهای مشارکت مدنی و فعالیت های اجتماع محور تابانده شود.

منابع زنان و رهبری آنان می تواند از انواع تعاملات اجتماعی که در آن درگیر هستند و نیز زمینه ای که تعاملاتشان در آن اتفاق می افتد تاثیر بگیرد. به هر حال کمیت و کیفیت منابع در اختیار و بافت و زمینه اجتماعی رهبری می توانند نقش تسهیل کننده و یا تحدید کننده را برای مشارکت بیشتر و تقویت سرمایه اجتماعی زنان داشته باشند. در مجموع ورود سرمایه اجتماعی به بحث جنسیت و مشارکت مدنی و سیاستگذاری اجتماعی می تواند به حل برخی از چالش ها و تناقض ها در زمینه مشارکت مدنی و مدیریتی زنان کمک کند.

به همین منظور، مقالات این مجموعه که نتایج جنسیت های کارگروه "زنان و سرمایه اجتماعی" است به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی زنان در شهر تهران و ارائه راهکارهای مناسب جهت افزایش سرمایه اجتماعی و ابعاد آن - چون شبکه های اجتماعی رسمی و غیررسمی زنان، اعتماد نهادی زنان به ویژه به سازمان های وابسته به شهرداری و شناسایی انگ های مشارکت اجتماعی زنان در سطح محلات - پرداخته اند. اولین مقاله در چهار بخش تنظیم شده است، بخش اول به بررسی مفهوم سرمایه، سرمایه اجتماعی، انواع و چگونگی احیاء آن پرداخته است و بخش دوم به جنسیت و سرمایه اجتماعی و ویژگی های عمومی سرمایه اجتماعی زنان و مردان و نادیده گرفته شدن زنان در بحث سرمایه اجتماعی اختصاص یافته است. در بخش سوم مطالعات انجام

^۱. Lowndes

شده در سطح بین المللی و ملی (با تاکید بر پژوهش های انجام شده در شهر تهران) مرور شده است. در نهایت سرمایه اجتماعی در عمل بحث شده است.

در مقالات دیگر این مجموعه مطالعه سرمایه اجتماعی در سه سطح خانواده، محله و شهر انجام شده و در بحث ها توجه خاصی به تفاوت های جنسیتی در سرمایه اجتماعی و ابعاد آن صورت گرفته است که می تواند نقش و دستاوردهای زنان در هر سطح را نشان دهد. همچنین وضعیت سرمایه اجتماعی زنان در سطح بین المللی و ملی بررسی شده و راهبردهایی که می تواند در مدیریت شهری به افزایش سرمایه اجتماعی زنان و تبدیل آن به مشارکت بیشتر زنان در زندگی شهری انجام دهد پیشنهاد شده است.

مدیر گروه پژوهشی زنان و سرمایه اجتماعی

دکتر سرین ساسی، دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س)